

УДК 340.1:[342.4/.5:328.34](477)»1710»(09)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.9>

ОБСЯГ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЕТЬМАНА ВІДПОВІДНО ДО КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ

Гутів Б.І.,
*доктор філософії в галузі знань «Право»,
доцент кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8535-3590
e-mail: bohdan.gutiv@lnu.edu.ua*

Гутів Б.І. Обсяг та обмеження повноважень гетьмана відповідно до Конституції Пилипа Орлика 1710 року.

У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз обсягу та обмежень повноважень гетьмана відповідно до Конституції Пилипа Орлика 1710 року як унікального джерела української конституційної традиції ранньомодерної доби. Дослідження зосереджене на виявленні нормативної моделі організації гетьманської влади, визначенні її функціональних та інституційних меж, а також на з'ясуванні форми правління, що впливає з тексту конституційного акту.

Обґрунтовується, що Конституція 1710 р. не лише формально обмежувала гетьманські повноваження, а й концептуально переосмислювала саму природу організації вищої влади в Козацькій державі. Гетьман розглядався як глава держави та провідний суб'єкт виконавчої влади, однак його компетенція була інституційно пов'язана з діяльністю Генеральної ради, старшинських органів та незалежного Генерального суду. Документ закріплював триєдину конструкцію влади – законодавчу, виконавчу і судову, – у межах якої гетьман втрачав можливість одноосібного приймати рішення у публічних справах.

Особливу увагу автор приділяє аналізу механізму стримувань і противаг, а саме: обов'язковості колегіального розгляду державних питань, заборони самочинного розпорядження публічним скарбом, інституту виборності урядовців із наступним гетьманським затвердженням, підконтрольності фінансового управління Генеральному скарбнику, а також вилученню з компетенції гетьмана судової функції.

У статті також проаналізовано військові та зовнішньополітичні повноваження гетьмана. Доведено, що, попри збереження за ним ролі гаранта міжнародних договорів і територіальної цілісності, його дипломатична діяльність підлягала контролю з боку старшини. У військовій сфері гетьман зберігав оперативне керівництво, проте був позбавлений права формувати замкнену ієрархічну вертикаль шляхом призначення полковників без виборчої процедури.

Автор, підсумовуючи робить висновок, що попри те, що гетьман був головною посадовою особою держави, кожна ключова сфера – фінансова, адміністративна, військова, зовнішньополітична та судова – містила чітко визначені механізми стримування і контролю за його діяльністю.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика 1710 року; гетьман; обсяг повноважень; обмеження влади; глава держави; розподіл влади; Генеральна рада; Генеральний суд; форма правління.

Hutiv B.I. The Scope and Limitations of the Hetman's Powers under the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710.

The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the scope and limitations of the Hetman's powers under the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 as a unique source of the Ukrainian constitutional tradition of the early modern period. The study focuses on identifying the normative model of the organization of Hetman authority, defining its functional and institutional limits, and determining the form of government that follows from the text of the constitutional act.

It is argued that the Constitution of 1710 not only formally limited the Hetman's powers but also conceptually reinterpreted the very nature of the organization of supreme authority in the Cossack state. The Hetman was regarded as the head of state and the leading subject of executive power; however, his competence was institutionally linked to the activities of the General Council, the senior officers' bodies, and the independent General Court. The document established a tripartite structure of power – legislative, executive, and judicial – within which the Hetman lost the ability to make unilateral decisions in public affairs.

Particular attention is paid to the analysis of the system of checks and balances, including the mandatory collegial consideration of state matters, the prohibition of arbitrary of the public treasury, the institution of elected officials subject to subsequent confirmation by the Hetman, the subordination of financial administration to the General Treasurer, and the removal of judicial functions from the Hetman's competence.

The article also examines the Hetman's military and foreign policy powers. It is demonstrated that, despite retaining the role of guarantor of international treaties and territorial integrity, his diplomatic activity was subject to control by the senior officers. In the military sphere, the Hetman preserved operational command but was deprived of the right to establish a closed hierarchical chain of command by appointing colonels without an electoral procedure.

In conclusion, the author argues that although the Hetman remained the highest official of the state, each key sphere – financial, administrative, military, foreign policy, and judicial – contained clearly defined mechanisms of restraint and control over his authority.

Key words: The Constitution of Pylyp Orlyk of 1710; Hetman; scope of powers; limitations of power; head of state; separation of powers; General Council; General Court; form of government.

Постановка проблеми. Проблема визначення обсягу та меж гетьманської влади в Козацькій державі належить до ключових у дослідженні української історії держави і права. Конституція Пилипа Орлика 1710 року є унікальним джерелом, яке вперше в українській політико-правовій думці здійснило нормативне структурування верховної влади. Однак у науковій літературі досі відсутня єдина позиція щодо того, яким саме був реальний обсяг повноважень вищих органів влади, в тому числі гетьмана, за цим документом.

Цікавим є те, що Конституція 1710 р. одночасно зберігає сильну виконавчу позицію гетьмана і запроваджує численні інституційні обмеження. Таким чином, постає необхідність системного аналізу тексту Конституції з позицій сучасної історико-правової методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організаційно- правового здійснення владних повноважень вищими органами влади Козацької держави, в тому числі гетьманських повноважень Гетьманщини крізь призму положень Конституції Пилипа Орлика 1710 р. знайшли відображення у працях українських науковців, зокрема В. Смоля, В. Степанкова, Т. Чухліба, І. Терлюка, О. Оглобіна, О. Кресіна, О. Кухарчука, А. Бичко, В. Замлинського, М. Голубця, П. Кравченка, М. Козицького, В. Шевчука, С. Лапенка, В. Пришляка, Ю. Савчука, В. Серьогіної, О. Кресіна, О. Зінченка, Д. Яворницького та ін.

Метою статті є комплексний історико-правовий аналіз обсягу та обмежень повноважень гетьмана відповідно до Конституції Пилипа Орлика 1710 року, визначення їх нормативного змісту, інституційних механізмів реалізації та стримування.

Вклад основного матеріалу. Важливе місце у встановленні правознавчої думки в Україні є феномен Пилипа Орлика та його Конституції, яка була написана в 1710 році, майже за 80 років перед Конституцією США [1, с. 167]. Цікавою є думка А. Бичко, яка зазначає: «Все те, що було знищене, замінене на чуже для України знайшло втілення в Конституції 1710 року. І це закономірно, оскільки Конституція поєднувала в собі елементи правової культури традиційно українського шляху в суголосі із західноєвропейськими правовими нормами» [2].

В свою чергу, В. Замлинський стверджує, що завдяки своїм ідеям, демократичним засадам, змістом і державницькою спрямованістю Конституція випереджала і суспільну думку тодішньої Європи. Навіть французькі просвітителі ще тільки наближалися до розробки тих громадянських ідей, які були закладені в Конституції П. Орлика. Конституція стала реальною моделлю вільної, незалежної держави, яка б засновувалась на природному праві на свободу і самовизначення [3, с. 66].

Важливим є питання реформування вищого ешелону влади в козацькій державі, в тому числі місця та ролі гетьмана у державно-правовому механізмі. У низці праць наголошується, що Кон-

ституція П. Орлика значно обмежувала права гетьмана, закладаючи основи принципу розподілу влади [4, с. 2]. Однак така формула, хоч і коректна на рівні загального висновку, видається нам недостатньою для пояснення реального юридичного змісту документа. Вона створює враження, ніби йдеться про механічне «урізання» гетьманських повноважень, хоча насправді це була юридично структурована спроба змінити модель правління Козацької держави і гетьманської влади так, щоб вона перестала наближатися до персоналізованого правління.

Отже, Конституція 1710 року проєктує гетьманську владу у контексті виконавчої ланки, включену у систему взаємодії з представницьким органом і судом. Існувала трисдина конструкція: законодавча (виборна Генеральна рада), виконавча (гетьман у зв'язці з генеральною старшиною та представниками), судова (Генеральний суд), причому виконавча ланка прямо описується як така, де гетьман є обмежений законом у своїх діях [5, с. 27-28]. Хоча деякі вчені, як от наприклад О. Струкевич, переконані, що рішення ухвалювались виключно Генеральною Радою [6, с. 56]. Тобто у проєкті 1710 р. колегіальність існувала не як факультативна, а виключна, внаслідок цього, одноосібний акт гетьмана в публічних справах міг залишитися нелегітимним.

Дещо протилежною є позиція М. Парфьонової, яка зазначає, що державну владу уособлювали: гетьман – як глава держави та підпорядковані йому урядники [7, с. 29]. Тобто, Конституція 1710 р. не заперечує гетьманське верховенство як таке. Водночас вона юридично переосмислює спосіб реалізації цієї верховної влади, відмовляючись від моделі одноосібного владного волевиявлення.

Саме тому в тексті договору гетьман кваліфікується як публічний і спільний розпорядитель, але водночас підпорядковується імперативу: «нічого... починати, установляти і дїйствовати не повинень» без попереднього «розсудження і поради» старшини, полковників і радників [8, с. 304]. Тобто ключовим тут є припис, згідно з яким жодна ініціатива чи рішення не могли розпочинатися, вирішуватися чи здійснюватися за власним розсудом гетьмана без попередньої згоди та рішення Старшинської ради [9, с. 127]. Тобто, цей пункт не слід тлумачити як формальну консультативність ради. Йдеться про юридично обов'язкову умову чинності владного рішення. Гетьман ініціює, пропонує, скеровує – але не приймає важливі публічні рішення без колегіального схвалення.

В. Смолій прямо підкреслює обмеження прерогативи гетьманської влади, було покликане перш за все для встановлення балансу інтересів між суб'єктами політичного життя [10, с. 272]. На наш погляд, саме слово «баланс» тут юридично продуктивне: воно означає, що влада не мислиться як цілісна, а як розкладена між суб'єктами, де гетьман – лише один із вузлів, хоч і центральний.

Основна ознака цього підходу простежується через різку правову критику узурпації: коли гетьманська влада починає жити логікою «Так хочу, так повеліваю!», – вона стає невластивою гетьманському урядуванню і продукує руйнування прав та вольностей [11, с. 323]. Для уникнення абстракцій кожен норму співвіднесено з типовими блоками владних повноважень (кадрові, фінансові, військові, адміністративні, зовнішньополітичні, судово-охоронні) та з інституційними запобіжниками (процедури, колегіальні органи, заборони приватизації публічних ресурсів).

Аналізуючи зміну функцій гетьмана, традиційно розпочинаємо з законодавчого корпусу його повноважень. Тут перш за все слід відзначити, що відповідно до Конституції 1710 р. вищим законодавчим органом була Генеральна рада, яка складалася з обраної Генеральної старшини, обраних цивільних полковників, урядників, сотників, Генеральних радників від полків, представників Низового війська Запорозького. Генеральна рада повинна була збиратися тричі на рік – на Різдво, Великдень і Покрову [12, с. 60-61].

Однак функціонування Генеральної ради як вищої законодавчої інституції не ліквідує нормотворчі повноваження гетьмана. В історико-правовій літературі універсали гетьманів часто подаються як майже безумовний доказ одноосібного правління. У цьому сенсі показовими є зауваження про те, що гетьманські універсали слугували основним інструментом регулювання майнових, податкових і соціальних відносин, зокрема через охоронні універсали гетьмана, що видавалися монастирям, шляхті на їх володіння, спонукаючи селян до виконання старих повинностей [13, с. 270]. Частина дослідників схильна бачити в цьому доказ збереження фактично необмеженої влади гетьмана у сфері регулювання соціально-економічних відносин. Проте, на нашу думку, у конституційному контексті 1710 р. універсал перестає бути виключно персональним актом влади і набуває рис публічного правового акту, пов'язаного з колегіальним контролем. Тут власне проявляється одна з найсуттєвіших відмінностей конституційного проєкту Орлика від попередньої практики. Гетьман зберігає право видавати акти, але втрачає можливість використовувати їх як інструмент свавільного управління.

Найчутливішим полем обмеження гетьманської влади в Конституції 1710 р. виступає фінансова сфера. Вона розриває цей зв'язок між гетьманом і скарбом: «Оскільки відомо, що з давніх часів у Війську Запорозькому були Генеральні Скарбники, які відали публічним скарбом, млинами і всіма публічними прибутками, податками і сплатами і розпоряджалися всім цим на розсуд і за згодою Гетьмана, отож і нині за загальною згодою встановлюється такий порядок і ухвалюється закон, що не підлягатиме змінам, на випадок, якби наша Батьківщина звільнилася від Московського ярма, належить на розсуд Гетьмана при публічній згоді обрати Генерального скарбника, мужа видатного, заслуженого, багатого і прямодушного, який взяв би під свою опіку державну скарбницю, відав би млинами і всіма прибутками і дбав би про них не для власної, а для загальної потреби, враховуючи думку Гетьмана. А сам Ясновельможний Гетьман не повинен ніяким чином поширювати своє право обертати (їх) на власну користь» [11, с. 284]. Виходячи з цього, Генеральний скарбник, який мав відповідати за державну скарбницю та використання коштів виключно для загальних потреб, а не для особистих інтересів» [9, с. 128]. На нашу думку, ця норма є однією з найрадикальніших у документі, оскільки вона вводить принцип публічного фінансового управління, незалежного від особи глави держави та пропонує ключовий принцип: публічний скарб і майно мають використовуватися для військової користі і підмоги, а не ставати приватним ресурсом гетьманського оточення.

Адміністративна компетенція гетьмана також отримує істотну трансформацію. У традиційній системі влади гетьман поєднував у своїх руках керівництво військом, адміністрацією та значною мірою судочинством. Проте в моделі Орлика виконавча функція дедалі більше розподіляється між різними суб'єктами. Тут відбувається акцент на зростанні ролі старшинських інституцій у щоденному управлінні [14, с. 19]. Тобто відбувається поступовий перехід від персонального управління до бюрократизованої, хоча й ще не повністю інституціоналізованої, системи.

Одна з найпрактичніших сфер гетьманської влади – контроль над чиновниками. Вводиться норма, яка, по суті, відтинає можливість зловживання владою гетьманом: «...постановляємо, що Ясновельможний Гетьман не надаватиме нікому ніяких урядів ані почестей... і не нав'язуватиме на них нікого силоміць... але завжди як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні обиратися вільним волевиявленням і голосуванням, і після виборів затверджуватися гетьманською владою» [11, с. 285]. Тут потрібно уточнити важливий нюанс: механізм не знищує участь гетьмана повністю, залишаючи гетьманові право затвердження урядовців, але вже після їх виборів.

Якщо говорити про зовнішньополітичну компетенцію гетьмана, то у Конституції 1710 р. вона проглядається через два блоки: недоторканість кордонів і їх міжнародне визнання; та протекція як гарантія виживання.

У статті 2 Конституції 1710 року зазначається подібно до того, як будь-яка держава існує і міцніє завдяки недоторканній цілісності кордонів, так і наша батьківщина... нехай лишається у своїх кордонах, затверджених угодами Польської Речі Посполитої, славетної Порти Оттоманської і московського царства...» [11, с. 280]. Тобто гетьман тут виступає як гарант меж вже задекларованого у нормі міжнародного суверенітету.

Щодо протекції, то в Конституції зазначено, король Швеції виступав протекторатом України і гарантом недоторканності її законів, міжнародного суверенітету і кордонів [4, с. 3]: обов'язком Ясновельможного гетьмана під час (складання) угод його Священної Королівської Величності, короля Швеції, нехай стане турбота про це і нехай він чинить твердо, наскільки вдасться, коли справа вимагатиме протидії. Особливо ж він мусить в уклінному проханні до його Священної Королівської Величності, свого наймилостивішого Володаря, опікуна, захисника і протектора наполягати, щоб його Священна Величність нікому не дозволяв не лише порушувати закони і вольності (наші), але й привласнювати батьківські землі [11, с. 280].

Якщо говорити про військову сферу, то тут перш за все слід зауважити, що критично важливою є норма, яка не дозволяла гетьману збудувати військову ієрархічну модель: «полковники, повинні обиратися вільним волевиявленням і голосуванням, і після виборів затверджуватися гетьманською владою» [11, с. 285].

Кардинальні зміни у правовому статусі гетьмана в судовій сфері були закріплені Конституцією П. Орлика 1710 р. Згідно зі ст. VII Конституції Пилипа Орлика 1710 р. гетьман втрачав право здійснювати судочинство [15, с. 12] О. Биркович зазначає, що саме тут уперше у світовій практиці було визнано незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої [16, с. 113].

З повноважень гетьмана було вилучено каральну функцію, яка переслідувала його приватний інтерес. Суд був незалежним і, згідно з Конституцією: «Якщо хтось... учинить злочин, що шкодить Гетьманській честі, виявившись винним через нечестивий умисел або випадково, у такому разі подібних винуватців (злочину) не повинен карати сам Ясновельможний Гетьман із власної ініціативи і помсти, але таке правопорушення і умисне, й випадкове - має підлягати (розгляду) Генерального Суду, який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом...» [11, с. 284]. Тобто, Конституція відсікає типову для ранньомодерних європейських держав норму, відповідно до якої образа честі правителя супроводжується негайним покаранням за його ж вироком. Навпаки, за текстом Конституція забороняла гетьману одноосібно карати винних за власною ініціативою чи з мотивів помсти [9, с. 128].

Висновки. Отже, ми прослідковуємо те, що Конституція Пилипа Орлика формує іншу, інституційно врівноважену логіку гетьманської влади, яка повинна була замінити модель одноосібного наказового правління. Тут йдеться не просто про перелік повноважень, а про спробу поставити главу держави у чіткі інституційні межі. Гетьман зберігає політичну вагу, але втрачає можливість діяти як одноосібний володар. Ми прослідковуємо обмеження повноважень гетьмана практично в усіх найважливіших сферах суспільного життя таких, як законодавча, фінансова, кадрова, військова та судова.

Тому, модель 1710 року формує сильну, але не самодержавну виконавчу владу. Гетьман залишається центральною фігурою управління, однак його повноваження реалізуються лише в межах закону та під контролем владних інституцій. У цьому і полягає головна правова новизна Конституції Пилипа Орлика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кухарчук О.С. Становлення правознавчої думки та державотворчих процесів в ідеях Пилипа Орлика. *Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр.* Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. Вип. 9. С. 164–168. URL: https://uamoderna.com/images/biblioteka/Ist_arkhiv/Ist_arkhiv_9.pdf.
2. Бичко А. Конституція Пилипа Орлика як феномен світового правознавства. *Психологія і суспільство*. 2017. № 3 (41). С. 8–68. URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/478>.
3. Замлинський В. Творець першої української Конституції. *Українська ідея. Перші речники* / кол. авт. К.: Т-во «Знання» України, 1994. С. 63–79.
4. Лапенко С.К. Конституція Пилипа Орлика: історія створення та місце в українському конституційному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Історія та географія». Харків, 2013. Вип. 47. С. 1-5. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
5. Тараненко М.Г., Тараненко М.М. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. як першоджерело розвитку конституціоналізму в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 23–30. URL: <https://ela.kpi.ua/items/e98816b0-43cc-4d66-a1c0-9e0ec8960fc3>.
6. Струкевич О.К. Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти України-Гетьманщини. *Український історичний журнал*. 2002. № 4. С. 49–59.
7. Панфьорова М.А. Організація державної влади в Україні: історико-правовий аналіз. Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 72. С. 27–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.4>.
8. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Львів : Світ, 1992. Т. 3. 560 с.
9. Зайцев О.М., Польова А.В. Конституція Пилипа Орлика 1710 року: історично-правовий аспект. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2025. № 2. С. 123–129. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.21>.
10. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
11. Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В.А. Смолій; упоряд. М.С. Трофимук, Т.В. Чухліб; НАН України, Ін-т історії України; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; Держ. архівна служба України; Центр. держ. іст. архів, м. Київ. Львів: Світ, 2011. 440 с.

12. Зінченко О.В. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і Польська конституція 1791 р.: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 59-68. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/70973>.
13. Горяга О.В. Місце демократичних ідеалів в політичній культурі української козацької старшини у другій половині XVII–XVIII ст. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 266–277.
14. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII вв. Ч. 2: Рада старшини; Всеукр. акад. наук. Київ: Друкарня Всеукр. акад. наук, 1930. 352 с.
15. Козаченко А.І. Принцип поділу державної влади за Конституцією Пилипа Орлика 1710 року та Польською Конституцією 1791 року. *Проблеми законності*. 2019. № 144. С. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.144.154647>.
16. Биркович О.І. Етапи та особливості судоустрою та судочинства Гетьманщини (друга половина XVII – кінець XVIII ст.) *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31), vol. 1. С. 112–118. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.19>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Гутів Б.І., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0